

**O`RTA ASR MOVAROUNNAHR TARIXIDA “BUXORO TARIXI”
ASARINING O`RNI
NIZOMIY NOMIDAGI O`ZBEKISTON MILLIY PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI**

**Nizomiy nomidagi O`zbekiston Milliy pedagogika universiteti
dotsenti Xayitova Feruza Buxarovna**

**Nizomiy nomidagi O`zbekiston Milliy pedagogika universiteti
Tarix fakulteti 2- kurs talabasi
Umaraliyeva Gulzora Nizomjon qizi
gulzoraumaraliyeva35@gmail.com**

Abstrakt

Ushbu maqolada Abu Bakr Narshaxiyning “Tarixi Buxoro” asari ilk o`rta asrlar Movarono`nxini o`rganish uchun eng qadimgi va qimmatli yozma manbalardan biri sifatida ko`rib chiqiladi. Asarda islomgacha bo`lgan davrdan to ilk islom davrigacha bo`lgan davrda Buxoroning siyosiy, ijtimoiy, diniy va madaniy taraqqiyoti haqida batafsil ma`lumotlar berilgan. Muallifning hikoya qilish uslubi, uning og`zaki ijodidan foydalanishi, bugungi kunda saqlanib qolgan matnni shakllantirgan keyingi tarjima va tahririy qayta ko`rib chiqish jarayonlariga alohida e`tibor beriladi. Maqolada ta`kidlanishicha, keyingi aralashuvlarga qaramay, “Buxoro tarixi”ga tanqidiy yondashganda ishonchli tarixiy manba bo`lib qolaveradi. Uning ahamiyati nafaqat faktik ma`lumotlarda, balki mahalliy tarixiy ongini aks ettirishda hamdir. Tadqiqot, shuningdek, Narshaxiy ijodining zamonaviy tarixshunoslik, manbashunoslik va tarix ta`limi uchun dolzarbligini ta`kidlab, uning mintaqa tarixini imperator hikoyalaridan tashqari qayta qurishdagi rolini ta`kidlaydi.

Kalit so'zlar: Narshaxiy, “Tarixi Buxoro”, “Tarixiy manba”, “Movaronol”, “O`rta asr tarixshunosligi

Abstract

This article examines Abu Bakr Narshakhi's History of Bukhara as one of the earliest and most valuable written sources for the study of early medieval Transoxiana. The work provides detailed information on the political, social, religious, and cultural development of Bukhara from pre-Islamic times to the early Islamic period. Particular attention is given to the author's method of narration, his use of oral traditions, and the later processes of translation and editorial revision that shaped the text preserved today.

TURKEY

The article argues that despite later interventions, History of Bukhara remains a reliable historical source when approached critically. Its importance lies not only in factual data but also in its reflection of local historical consciousness. The study also highlights the relevance of Narshakhi's work for modern historiography, source studies, and history education, emphasizing its role in reconstructing regional history beyond imperial narratives.

Keywords: Narshakhi, History of Bukhara, historical source, Transoxiana, medieval historiography

Аннотация

В данной статье рассматривается «История Бухары» Абу Бакра Наршахи как один из самых ранних и ценных письменных источников для изучения раннесредневековой Трансоксианы. Работа содержит подробную информацию о политическом, социальном, религиозном и культурном развитии Бухары от доисламских времен до раннего исламского периода. Особое внимание уделяется методу повествования автора, использованию устных преданий, а также последующим процессам перевода и редактирования, которые сформировали сохранившийся до наших дней текст. В статье утверждается, что, несмотря на более поздние вмешательства, «История Бухары» остается надежным историческим источником при критическом подходе. Ее важность заключается не только в фактических данных, но и в отражении местного исторического самосознания. Исследование также подчеркивает актуальность работы Наршахи для современной историографии, источниковедения и исторического образования, акцентируя внимание на ее роли в реконструкции региональной истории за пределами имперских нарративов.

Ключевые слова: Наршахи, «История Бухары», исторический источник, Трансоксиана, средневековая историография

Kirish

Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiy Markaziy Osiyo tarixshunosligi tarixida alohida o'rin tutadi. U X asrda yashab, tarixiy yozuv hali ham og'zaki xotira, mahalliy an'analar va diniy talqin bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ilmiy muhitga mansub edi. Keyinchalik universal tarixchilardan farqli o'laroq, Narshaxiy yagona shahar va uning atrofidagi mintaqaga e'tibor qaratgan, bu uning ishini uslubiy jihatdan ahamiyatli qiladi. "Buxoro tarixi" nafaqat voqealar solnomasi, balki buxoroliklar o'z

TURKEY

o‘tmishini, o‘zligini va keng islom olamidagi o‘rnini qanday anglaganliklarining aksidir.

Asar dastlab arab tilida, taxminan 943–944-yillarda, Somoniylar davrida, Mavarinoniy siyosiy barqarorlik va madaniy tiklanish davrida yaratilgan. Biroq arabcha asl nusxasi saqlanib qolmagan. Bugun bizda mavjud bo‘lgan narsa - 1128 yilda Abu Nasr Ahmad al-Qubaviy tomonidan yaratilgan forscha tarjima, keyinchalik XII asr oxiri va XIII asr boshlarida qisqartirilgan va qo‘shimchalar. Ushbu qatlamli uzatish tarixi matnni tushunish uchun juda muhimdir. Bu shuni ko‘rsatadiki, “Buxoro tarixi” o‘zgaras hujjat emas, balki bir necha qo‘l va tarixiy kontekstlar bilan shakllantirilgan jonli tarixiy hikoyadir. Ushbu jarayon uning qiymatini pasaytirish o‘rniga, vaqt o‘tishi bilan tarixning qanday saqlanganligi, tahrirlangani va qayta talqin qilinganligi haqida tushuncha beradi.

Tarix fani nuqtai nazaridan Narshaxiyning asari mintaqada tug‘ilgan muallif tomonidan yozilgan eng qadimgi mahalliy tarixlardan biri sifatida ajralib turadi. O‘rta asrlarning ko‘pgina manbalarida O‘rta Osiyo bosqinchilik yoki boshqaruv ob‘yektivi orqali tasvirlangan bo‘lsa, “Buxoro tarixi” tarixida ichki ijtimoiy tuzilmalar, mahalliy hukmdorlar, diniy o‘zgarishlar va kundalik amaliyotlar ko‘rsatilgan. Unda islomdan oldingi aqidalar qoldiqlari bilan birga islomning tarqalishi qayd etilgan bo‘lib, to‘satdan parchalanish emas, bosqichma-bosqich va murakkab jarayon ochib berilgan. Bu asarni madaniy uzluksizlik va o‘zgarishlarni o‘rganish uchun ayniqsa qimmatli qiladi.

Ushbu maqoladan ko‘zlangan maqsad “Buxoro tarixi”ni shunchaki mazmunini umumlashtirish emas, balki tarixiy manba sifatida tahlil qilishdir. Tadqiqot matn qanday shakllanganligini, u qanday ma'lumotlarni taqdim etishini va manba tanqidi orqali baholanganda bu ma'lumotlar qanchalik ishonchli ekanligini tekshirishga qaratilgan. Narshaxiyning hikoya uslubi, uning og‘zaki ma’ruzalardan va avvalgi yozma manbalardan foydalanishi, tarixiy faktlar va afsonaviy unsurlar o‘rtasidagi muvozanatga alohida e’tibor beriladi. Bu orqali maqola “Buxoro tarixi”ning metodologik ehtiyotkorlik va kontekstdan xabardorlik bilan o‘qilishi sharti bilan Transoksiyaning ilk o‘rta asrlar tarixini qayta tiklash uchun ajralmas manba bo‘lib qolayotganini ko‘rsatishga intiladi.

“Buxoro tarixi” asli 943–944-yillarda Somoniylar davrida, Buxoro Transoxanning yirik siyosiy va madaniy markazi sifatida faoliyat yuritgan davrda yozilgan. Abu Bakr Narshaxiy asarni o‘sha davrda islom olamida ilm-fan, ilohiyot va tarixshunoslikning hukmron tili bo‘lgan arab tilida yaratgan. Arab tilida yozish muallifga o‘lka tarixini islom ilmining kengroq intellektual an‘analari doirasida joylashtirish imkonini berdi,

TURKEY

shu bilan birga ma'lum bir mintaqaga e'tibor qaratdi. Asl arabcha qo'lyozma esa saqlanib qolmagan. Bizga yetib kelgan narsa 1128 yilda Abu Nasr Ahmad al-Qubaviy tomonidan yaratilgan forscha tarjimadir. Tarjimon matnni qisqartirib, kitobxonlar uchun keraksiz deb hisoblagan bo'limlarni olib tashlaganini aniq ta'kidlaydi. Keyinchalik, XII asr oxirida Muhammad ibn Zufar forscha variantni yanada qisqartirdi va qo'shimcha anonim muharrirlar XIII asr boshlarigacha bo'lgan voqealarga qisqacha havolalar kiritdilar. Natijada, joriy matn bir muallifli qo'lyozma emas, balki ko'p qatlamli tarixiy mahsulotdir.

Ushbu o'zgarishlarga qaramay, asar qo'lyozma nusxalari va keyinchalik bosma nashrlar orqali ehtiyotkorlik bilan saqlanib qoldi. XIX asrdan boshlab "Buxoro tarixi" yevropalik va rus sharqshunoslarining e'tiborini tortdi va nashr etildi, tarjima qilindi va tanqidiy o'rganildi. Uning turli tillar, yozuvlar va tarixiy davrlar orqali saqlanib qolganligi uning beqiyos ahamiyati va doimiy ilmiy ahamiyatini tasdiqlaydi.

"Buxoro tarixi" asarining ichki tuzilishi Narshaxiyning shahar va uning atrofini har tomonlama tasvirlash niyatini aks ettiradi. Asar Buxoroning qadimiy o'tmishi, jumladan, uning geografik shakllanishi va ilk o'rni haqidagi rivoyatlar bilan boshlanadi. Ushbu bo'limlar mifologik elementlarni tarixiy xotira bilan birlashtirib, mahalliy aholi o'zlarining kelib chiqishini qanday tushunganligi haqida tushuncha beradi. Matnning muhim qismi siyosiy tarixga bag'ishlangan. Narshaxiy, ayniqsa, arablar istilosi va Somoniylar davridagi mahalliy hukmdorlar, sulolalar va ma'muriy o'zgarishlarni qayd etadi. U faqat harbiy voqealarga e'tibor qaratmasdan, boshqaruv, soliqqa tortish, hukmdorlar va aholi o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor beradi.

Asarda ijtimoiy hayot va urf-odatlariga oid qimmatli tavsiflar ham mavjud. Narshaxiy bozorlar, hunarmandchilik, yer egaligi va ijtimoiy guruhlarni tilga olib, o'rta asrlar Buxoroning kundalik faoliyatini ochib beradi. Rasmiy yilnomalarda bunday tafsilotlar kamdan-kam saqlanadi, bu esa ushbu manbani ayniqsa ma'lumotli qiladi. Diniy o'zgarishlar hikoyada markaziy o'rinni egallaydi. Islomning tarqalishi qarshilik, murosa va moslashish bilan birga bo'lgan bosqichma-bosqich jarayon sifatida tavsiflanadi. Narshaxiy islomgacha bo'lgan e'tiqodlar va islomiy urf-odatlarining birgalikda mavjudligini hujjatlashtirib, diniy o'zgarishlarning soddalashtirilgan tasvirini emas, balki diniy o'zgarishlarning nozik rasmini taqdim etadi.

Narshaxiyning tarixga bo'lgan munosabati uning o'zi tasvirlagan jamiyatga chuqur singib ketgan mahalliy olim sifatidagi mavqei bilan shakllangan. Uning voqealarga munosabati hukm qilishdan ko'ra, odatda tushuntirishdir, garchi uning nuqtai nazari islomiy qadriyatlar va o'z davrining siyosiy kontekstidan aniq ta'sirlangan.

TURKEY

U islomiy tartibni ma'qullashini yashirmaydi, lekin ko'pincha haddan tashqari axloqiy sharhlarsiz voqealarni yozib oladi. Uning uslubining belgilovchi xususiyatlaridan biri tarixiy faktlar va hikoya an'alarining uyg'unligidir. Siyosiy voqealar bilan bir qatorda rivoyatlar, latifalar va og'zaki hikoyalar paydo bo'lib, tarixshunoslikning gibrid shaklini yaratadi. Bu tarixiy aniqlikning zamonaviy standartlariga qarshi chiqishi mumkin bo'lsa-da, xotirani saqlashning o'rta asr usullarini aks ettiradi.

Narshaxiy ko'pincha og'zaki manbalar, mahalliy an'alar va hozirgacha saqlanib qolmagan avvalgi yozma asarlarga tayanadi. Bu ishonch uning matnining qiymatini oshiradi, chunki u aks holda yo'qolib ketadigan ma'lumotlarni saqlaydi. Shu bilan birga, u tanqidiy o'qishni talab qiladi, chunki og'zaki uzatish mubolag'a yoki ramziy elementlarni kiritishi mumkin. Tarixiy ob'ektivlik nuqtai nazaridan Narshaxiy zamonaviy ma'noda neytral deb bo'lmaydi. Biroq, uning voqealar va jamoalarga yaqinligi unga ko'pincha imperator yoki saroyga asoslangan tarixlarda mavjud bo'lmagan istiqbollarni qo'lga kiritish imkonini beradi. Tanqidiy baholanganda, uning ishi mahalliy tarixni qayta tiklash uchun juda ishonchli bo'lib qolmoqda.

Abu Bakr Narshaxiyning Buxoro tarixi nodir va bebaho tarixiy manba bo'lib, u M.M.V.ning ilk o'rta asrlar tarixini mahalliy nuqtai nazardan batafsil qayta qurish imkonini beradi. Katta miqyosdagi universal yilnomalardan farqli o'laroq, asarda asosiy e'tibor yagona shahar va uning ijtimoiy, siyosiy va diniy hayotiga qaratilgan bo'lib, bu unga kengroq hikoyalarda ko'pincha yetishmaydigan chuqurlik va haqiqiylikni beradi. Asl arabcha nusxasi yo'qolganiga va keyingi tarjimalar va tahririy aralashuvlar mavjudligiga qaramay, Narshaxiy qissasining o'zagi boshqa joyda topib bo'lmaydigan muhim tarixiy ma'lumotlarni saqlab qolgan. Asar tahlili shuni ko'rsatadiki, uning qadr-qimmatini faqat faktik aniqlikda emas, balki tarixiy ongni aks ettirishda hamdir. Narshaxiy nafaqat voqealar va hukmdorlarni, balki e'tiqod, urf-odatlar va jamoaviy xotirani ham yozib oldi. Uning og'zaki an'alarini tarixiy ma'ruza bilan uyg'unlashtirgan usuli O'rta asrlarda O'rta Osiyoda tarix qanday tushunilgani va uzatilganligini ochib beradi. Tanqidiy yondashganda, bu kombinatsiya manbani zaiflashtiradigan o'rniga mustahkamlaydi.

Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, Buxoro tarixi manbashunoslik, shahar tarixi va mintaqadagi islomlashuv jarayonlarini o'rganish uchun asosiy bo'lib qolmoqda. Uning keyingi tarixchilarga uzoq davom etgan ta'siri uning O'rta Osiyo tarixshunosligidagi obro'si va ishonchliligini tasdiqlaydi. Eng muhimi, bu ish tarixiy ta'lim, madaniy o'ziga xoslik va milliy xotirani qo'llab-quvvatlash orqali zamonaviy jamiyatga xizmat qilishda davom etmoqda. Shu ma'noda, Abu Bakr Narshaxiy nafaqat o'rta asr

TURKEY

tarixchisi, balki mintaqada tarixiy tafakkurning shakllanishidagi asosiy shaxsdir. Uning ishi o‘tmish va bugunni bog‘lab, mahalliy tarix kengroq tarixiy jarayonlarni tushunishning muhim qismi ekanligini eslatib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Narshaxiy, A. B. (1954). Buxoro tarixi (R. N. Frye, Trans.). Kembrij, MA: Garvard universiteti nashriyoti.
2. Narshaxiy, A. B. (1939). “Tarix-i Buxoro” (forscha tanqidiy nashr). Tehron: Bunyad-i Farhang-i Eron.
3. Bartold, V. V. (1968). Turkistondan mo‘g‘ullar istilosigacha (H. A. R. Gibb, Trans.). London: Luzac & Company.
4. Frye, R. N. (1974). Markaziy Osiyo merosi: antik davrdan turk ekspansiyasigacha. Princeton, NJ: Princeton University Press.